

ההעפלה בלתי-לגאלית לארץ-ישראל

יעקב חגיגי-לילוף, מנהל המכון ללימודים ולמחקר יהדות לוב

המצב המעורער והמעורפל, שנתהווה לאחר פרעות 1945, העמיד את הקהילות היהודיות בלוב, על כל מגזריהן, בפני השאלה – לאן? טבעי, שהכמיהה לארץ-ישראל, שפעמה בקרבם במיוחד לאור הפעילות הציונית הענפה ולאחר המפגש עם החיילים הארצישראלים הפכה הציונות לתודעה מדינית, ובעקבות הפרעות והשלכותיהן, בהתערערות ביטחונן ומצבן הכלכלי, המענה לשאלה זו נמצא בהחלטה לעקור מלוב ולשים פעמיהם לארץ-ישראל. אולם לנוכח המדיניות של הבריטים, ששלטו גם בלוב וגם בארץ-ישראל, וסירבו לתת אישורי יציאה מלוב, כשם שסירבו לתת אישורי כניסה לארץ-ישראל, התאפשרה רק ההעפלה הבלתי-לגאלית בדרך תחתית.

הצעירים והאמיצים יותר בעיקר מבין בוגרי וחניכי התנועה הציונית, שאצה להם הדרך ולא הסתפקו בכמיהה וציפייה לעלייה, החליטו לעבור מ"נשמע" ל"נעשה". הם חרפו נפשם, ופרצו את המצור על מנת להגיע לארץ המובטחת בעורמה, בסתר ובמחתרת. הצעירים נאלצו לבחור בנתיבות עקלקלות, באורחות ובדרכי עקלתון, בנדודים ובטלטולים בחשכת ליל, בשבילים ובנתיבים מסוכנים, בזלעפות איתני הטבע בדרכים לא דרכים, באורחות מדבריות לוחטים ובנתיבי ים סוערים.

בשנים המוקדמים של ההעפלה הבלתי-לגאלית, עוד במהלך מלחמת העולם השנייה ומייד לאחריה, לפני פרוץ הפרעות, היוזמה הייתה יותר אישית, ונסתייעה בתחילה ע"י חיילים ארצישראלים בעיקר, דרך מצרים.⁽⁵⁶⁾ זאת, ע"י הברחת צעירים בסתר, נישואים פיקטיביים עם עשרות בנות יהודיות, אשר חופשה מזויפים לצעירים במדים של הצבא הבריטי, חיילים ויתרו על חופשת מולדת ובאשורי חופשתם יצאו צעירים מלוב לארץ וכו'. במרוצת הזמן, עם ריבוי הצעירים שרצו לעלות לארץ, לצד היוזמה האישית שלא פסקה, היה תאום בין ראשי התנועה הציונית בטרופולי לבין החיילים הארצישראלים להברחת צעירים, בעיקר מקרב תנועות "הנוער" ו"החלוץ".

על ראשית ההעפלה הבלתי-לגאלית המאורגנת דרך מצרים, מספר יוסף מימון:⁽⁵⁷⁾

"בימים ההם, במחצית הראשונה של שנת 1945, שהו בטרופולי חיילים ארצישראלים שהיו משרתים בצבא האנגלי הכובש. באי כח התנועה הציונית 'בן יהודה' באו במגע איתם ותכננו לבצע משלוח קבוצת בחורים לארץ ישראל דרך מצרים. ביצוע המשימה הקשה הוטלה עלי בהיותי גם חבר ועד 'בן יהודה' וגם מרכז עניני 'החלוץ' ו'ההכשרה'. נסעתי מיד לבנגאזי והתגנבתי למחנה הצבאי בשעות הלילה, באתי במגע עם הקצין אשר אליו נשלחתי, ואחרי שיחה ארוכה ותכנון הביצוע, יצאתי מן המחנה בשעה מאוחרת...".

עם הגיעי, מסרתי דו"ח לראשי התנועה ולחיילים ומיד הוחל בהכנת המועמדים. הוזמנו כפעם בפעם חברים מתוך התנועה אשר נראו כשרים לעליה. אחרי שקולים במעמדם ונכונותם של החברים אשר איתם באתי במגע, נבחרו ארבעה חברים לשם נסיון ראשון. הוזמנו כל אחד לחוד להתכונן לדרך והוזהרו נמרצות לבל יודע הדבר לאיש, כי בנפשו הוא [...] משנתקבל מברק מאת החיילים לשלוח את ארבעת 'הספרים', הועמדו החברים במצב הכן, ולילה לפני הנסיעה גליתי באזניהם מי ומי הנוסעים. נמסרו להם כל ההוראות הדרושות לשם שמירת סודיות המשימה. ככה יצאה הקבוצה הראשונה ה'בלתי לגאלית' מטרופולי לדרכה ארצה ישראל באחד מימי יוני 1945, ומבנגאזי המשיכה את דרכה בנעלם ובנסתר, דרך קהיר ואלכסנדריה עד בואה אל הארץ הנכספת, הודות לפעילותם הנמרצת של אחינו הארצישראלים.

זה היה הצעד הראשון הנועז שהביא לפריצת הדרך לעליה ב' רחבה, מכל הכוונים, בים וביבשה.

משנודע אח"כ כי אמנם העפילו החברים וכי הגיעו בשלום למחוז חפצם, גברה עוד יותר התשוקה להעפלה בלב כל חברי הנוער והחלוץ...].

אחרי ההצלחה הראשונה שוב נשלחו קבוצות אחדות, בהסכם עם החיילים, וגם הן הגיעו בשלום למחוז חפצן. לאחר מכן זו הנוער מאליו לבנגאזי, לחפש לו הדרך להעפלה ולא היתה כל אפשרות לעצור בעד התלהבות זו. על אף שלא היה אשור לשלוח אנשים השתדלנו כמיטב יכולתנו לסייע למעפילים האמיצים בעצות ובהמלצות לידידים בבנגאזי, שיתמכו בידם ויעזרו להם להגיע למטרתם, ואף על פי שאלה נסעו בלי אישור מראש, בכ"ז, הרצון הטוב נצח, וכמעט כל המעפילים הגיעו בשלום למחוז חפצם...].

לנוכח הגידול במספר היוצאים, לאו דווקא צעירים וחברי התנועה הציונית, הצטרפו למסייעים גופים שונים, כמו שקרה בשנת 1947 ב"דרכוני בנגזי". דרכונים אלה הוענקו מידי מנהל לשכת משרד הפנים בבנגזי, שהיה ערבי ארצישראלי שקיים קשרי ידידות עם צעירה יהודייה, שהפעילה עליו את קסמיה.

על כך מספר יוסף מימון: ⁽⁵⁸⁾

[...] "את מחלקת הדרכונים ניהל ערבי ארצישראלי. הוא היה אדם הוגן מאוד ועזר הרבה לכל אלה שרצו להשיג היתר יציאה [...] עשה מעשה נועז ביותר: בא בדברים עם שני ידידים שלו מתושבי בנגזי שהיה להם עסק משותף במקום צנוע בעיר, והציע להם שיהיו 'סוכנים' שלו. דהיינו, הוא ימסור להם טופסי היתר יציאה חתומים כדין, ועליהם למלא את כל הפרטים (שם הנוסע וכדו'), להדביק את התמונה והרי לכם היתר יציאה כדת וכדין [...] מאות השתמשו בדרך זו ויצאו לאיטליה בדרכונים אלה [...] כשראה הפקיד הערבי הארצישראלי שהאדמה בוערת תחתיו ביקש חופשה ובא לטריפולי, פנה לכותב הטורים האלה כמרכז תנועת 'החלוץ', וכאחד המטפלים בענייני עליה ב" וביקש המלצות לראשי המוסדות באיטליה למען יעזרו לו להגיע למשפחתו בארץ. ברצון רב קיבל את ההמלצה ונפרד ממני בהכרת תודה".

אשורי יציאה מלוב לאיטליה ולתוניסיה, חוקיים או חוקיים לכאורה, הושגו באמתלות שונות: מסעות כביכול לצורכי עסקים, טיפולים רפואיים, ביקור קרובים וכו', כאשר היעד, היה בעצם, ארץ-ישראל. אמתלות נמצאו גם להעלאת בני נוער, בשליחת קבוצות נערים לאיטליה, להמשך לימודים כביכול, ב"אורט" או בישיבה של הרב פראטו, ועם הגעתם לאיטליה הופנו מיד לארץ. ⁽⁵⁹⁾ אולם כאשר הבריטים עלו על שיטות הגירה אלו, ואשורי היציאה פסקו או התמעטו, ומאידך עלה בהתמדה מספר השואפים לעלות לארץ, התרבו המאמצים לעזוב את לוב בחשאי ובמחתרת. הצעירים נטלו על עצמם סיכונים מרובים, עלו על ספינות דיג וספינות סוחר כדייגים, מלחים, פועלים, סבלים וכו', הגיעו לאיטליה ומשם לארץ.

בהעדר מנגנון של המוסד לעליה ב' בלוב, הפעילים הציוניים לקחו על עצמם לארגן את שילוח הצעירים בהעפלה בלתי-לגאלית דרך מצרים, איטליה או צרפת, שבהן פעל הארגון. כאשר "הדוד" הגיע ללוב לארגן את ארגון "ההגנה", היה אחראי גם על ארגון ההעפלה הבלתי-לגאלית, והסתייע בפעילים ציוניים מקומיים, כמו חיים פדלון-צ'יצ'ו, כלימו אדאדי, אליהו עזריה, ראובן סרוסי, יוסף גוויטע, יוסף נחאייסי, ויקטור זארד, שמואל נעמן, שלום פדלון, ארנסט לוי, אמה פולאקו, ד"ר ויטרבו ואחרים, אשר המשיכו את פעילותם גם אחרי ש"הדוד" נאלץ לעזוב את לוב.

על מנת לתאם העפלה בלתי-לגאלית מאורגנת דרך איטליה, שהפכה לאחת מארצות המעבר החשובות ביותר של המעפילים, יצאו לאיטליה חיים פדלון-צ'יצ'ו, כלימו אדאדי ואמה פולאקו. בתחילה, אנשי המוסד לעליה ב' באיטליה הערימו קשיים וסירבו לכלול את יהודי לוב בהעפלה לארץ, ורק לאחר התערבותם של עדה סירני וישראל כרמי, ופגישתו של חיים פדלון (צ'יצ'ו) עם שאול אביגור, ראש המוסד לעליה ב', נאותו לשלבם. יתרה מזאת, כאשר הגיעו ראשוני המעפילים מלוב ואנשי המוסד לעליה ב' נוכחו לגלות את טיבם של צעירים אלו, דוברי העברית, למודי נשק, חדורי תודעה ציונית ורצון עז לעלות לארץ, שילובם היה בנפש חפצה. חלק מבחורים אלו (כמו עמוס אברבנאל, יצחק כחלון, יצחק סרוסי, אברהם אדאדי וסאסי יצחק-חוגה) הושארו באיטליה, להדריך את המעפילים, שהגיעו מכל ארצות אירופה, לקראת עלייתם ארצה. ⁽⁶⁰⁾ תופעה, שחזרה על עצמה גם אצל המעפילים מלוב, שהגיעו לצרפת ונשלחו להדריך מועמדים להעפלה במחנות עקורים. ⁽⁶¹⁾

שליחי ההעפלה מלוב, לאחר התאום עם המוסד לעליה ב' באיטליה, וניסיון כושל לרכוש ספינת מעפילים מחוסר זמן לגייס את הסכום הנדרש, ⁽⁶²⁾ שכרו ספינות ושלחו אותן לחופי טריפולי. הספינות, בתרגילי התחמקות ממשמר החופים הבריטי, ⁽⁶³⁾ אספו בחשכת ליל את המעפילים, שקובצו ע"י הפעילים בטרפולי והמתינו להם בסתר במערות על החוף, נשלחו לספינות, שעגנו הרחק מן החוף, מי בסירה רעועה ומי בשחייה במים הקרים, והפליגו חזרה לחופי איטליה.

על ההתארגנות וההעפלה הבלתי-לגאלית דרך איטליה, מספרים כ. אדאדי וצ. פדלון: ⁽⁶⁴⁾

[...] "אחדים מהחברים נסעו לאיטליה על חשבונם ובאו בדברים עם המוסדות היהודיים שם. ולאחר שנקשרו הקשרים המתאימים שהבטיחו סידורם של אלה שיגיעו לאיטליה, החלה ההעפלה לשם. היתה זו העפלת יחידים טיפין טיפין, אך בתמידות. בכל אוניה, בכל ספינת דיג, בכל אוניית משא, ובכל כלי שייט שיצאו מטרפולי לאיטליה סוננו מעפילים, בחורים ובחורות. באי-כח

המארגנים בטרופולי ביחד עם המוסדות באיטליה, קיבלו את פני המעפילים, דאגו לסידורם הארעי באיטליה והעברתם לארץ-ישראל [...].

מצב זה של ההעפלה טיפין טיפין נמשך עד שמוסדות העליה ב' באיטליה נוכחו לדעת שאומנם קיים אירגון רציני בלוב ומספר די גדול של צעירים המוכנים להעפיל בכל דרך ובכל מחיר, ומאז נעשה הסדר בין המרכז לגולה באיטליה ובין המארגנים, נכנסו העניינים למצב מקיף ותקין יותר. בא כוחם של המארגנים שהיה באיטליה ועבד בהכשרה ובריכוז הנוער שהיה מגיע לשם בכל מיני דרכים כאמור, שכר אוניית מפרשים איטלקית ע"מ שתיסע לטרופולי ותיקח משם מעפילים ותביאם לחוף סיראקוזה [...].

ביום 1.9.1948 העפילו 85 צעירים משני המינים מחוף סמוך לטרופולי. מספר המוכנים להעפלה אומנם היה 150 אך האוניה לא יכלה לקחת יותר, ובכח הזרוע ממש נדחו הנוותרים ונאלצו לחזור העירה. המעפילים רוכזו באחת המערות הגדולות המצויות בקירבת החוף ומשם הועלו לאוניה [...].

הירידה לחוף נעשתה במוצאי שבת בלילה, שם היו נציגי המעפילים מחכים בהתאם להוראות שהגיעו במברק מטריפולי לרומא 'תקבלו שמונים וחמש חבילות'.

נציגו באיטליה אירגנו סדרי הירידה לפני בוא של הספינה [...].

מסירקוזה הוסעו המעפילים לרומא ברכבות נפרדות, כדי לא לעורר חשד, נסיעה שארכה 19 שעות. לאחר שהיה של 3 ימים בעד הבדיקה הרפואית ושאר הסידורים, עלו בחורינו מחוף גאיטה שליד נפולי באוניה שנסאה עולים פליטי אירופה לארץ, ומיד עם הגיעם התגייסו כולם לצה"ל.

בנסיעה שניה [...] בליל ההפלה היו מוכנים גם הפעם 150 צעירים; אך אחרי שהועלו על המכוניות (3 מכוניות משא של הצבא האמריקני) היה הכרח להשאיר שוב כמחציתם. רק 87 מעפילים בלבד נסעו הפעם היות והקשר עם האוניה שעגנה במרחק קילומטר מהחוף, הושג רק בשעות המאוחרות של הלילה ורק סירה אחת היתה מסיעה את העולים לאוניה, סירה קטנה וגם נקובה, ולכן רוב הבחורים הגיעו לאוניה בשחייה (זוהי היה בסוף דצמבר 48 – בעונת החורף העז) בחורינו יצאו לסיראקוזה מחוסרי בגדים ונעליים ודבר זה היקשה עלינו להביאם למקום הריכוז, אבל בסופו של דבר התגברנו גם על מכשולים אלה וכל הבחורים הגיעו בשלום לרומא, ומשם עלו ארצה וגם הם הצטרפו מיד לשורות ההגנה של צה"ל.

עוד אונייה במסגרת העליה הבלתי ליגאלית יצאה בדצמבר 48 מטריפולי ועליה 85 צעירים וצעירות. הם נשאו באיטליה כ-3 שבועות ואחר שעברו בדיקה רפואית וצויידו בבגדים וצרכים אישיים (מזוודה אחת לכל שלושה עולים) וסופקו להם פספורטים, הועלה בדרך האוויר לארץ."

על חוויה זו, של ההעפלה בלתי-לגאלית מלוב לארץ-ישראל דרך איטליה, באחת מספינות אלו, מספר אחד המעפילים משה פנחסי: ⁽⁶⁵⁾

"היום החשיך ואתו באו יותר בטחון ותקוה שהלילה יפול הדבר שלמענו אנו כאן. ניתנה הפקודה לזוז לחוף. התקרבו לחוף וכאן עלה מול עיני המחזה ההיסטורי של 'יציאת מצרים' בזעיר אנפין. הרגעים דמו לשעות והעינים תרו בחשכת הליל באין מענה. רק גלי הים לחכו את החוף. אפשר היה להבחין בראשי הבחורים העוטים סודות והמלאים כובד ראש. כוכבי שחקים בצבצו ורמזו, כאילו בשרו טובות. לפתע זנק אור ממעמקי הים ובקע את החשיכה הכבדה. התשובה לא אחרה מצד קבוצתנו: 'אנו כאן! צעק פנס הכיס בשפת אלמים. שקט מתוח, הבחורים עמדו תחתיהם. הלבבות פעמו והשמחה רבתה. בברכים אמיצות ורועדות במקצת עלינו לספינה. נסתיימה פרשה ארוכה ומייגעת של לבטים וכוננות. אך מה דאב הלב על אותם הבחורים שנשאו על החוף ושידנו קצרה מלהושיעם. חבל. הבחורים נשאו את סבלם ואכזבתם כאחד. ועתה אנו נתונים לחסדם של הגלים. הם נשאו את ספינתנו כעריסה בחיק אם רחמניה. הרגעים חולפים והבטחון גובר, עם כל מיל שספינתנו עוברת. ושפתי דובבו שירה 'אשק תרניך, ספינתי, לא אשכחך לנצח'. אנו כאן משפחה אחת וגורלנו משותף. האיר היום שציפינו לו. הנה החוף! והפעם חוף מבטחים. זאת איטליה. הנה סירקוזה העליזה. גם כאן כמלאכים הופיעו בחורינו המוכרים לנו. ושוב תקוה ובטחון. חכינו עד הלילה, וכך נבלענו בליל ראשון בהמולת העיר הסואנת. נסתתרנו במגרש משחקים וחיכינו לאשמורת השלישית, כשאדמה רועדת מתחת לרגלינו בגלל הים. טרם הנץ הבוקר ואנו נענו בזוגות לעבר תחנת הרכבת. כאן לא קרה לנו מאומה. צבע עורנו והשפה השגורה בפינו עזרו לנו ולכן הצלחנו להטמע בתוך הקהל ללא כל קושי. הרכבת זזה. כלנו היינו עייפים. אך מי יישן? רצינו לראות את העולם החדש. הנה רומא. כאן חכו לנו חברינו והסיעו אותנו למונטה מריו. היה זה מקום יפה. שוכנו

בתוך בית ענקי אשר הורגש כי הרבה מעפילים עברו דרכו, והשמות על הקירות יעדו. העינים תרו לקרא שמות מוכרים לנו, הנה אחד ועוד אחד ועוד אחד.

כן, זה טוב לקרא שמות מוכרים על הקירות המלוכלכים הללו. כאן מותר לעשות זאת אך אני מבטיח לכם כי במקום אחר לא נעשה זאת. כאן פגשנו את שמעון שעזב את טריפולי לפנינו. השמחה רבתה. משפחתנו גדלה. עברנו תחת שרביטו של הרופא, ואנו הועלינו על ספונה של ספינה, שהפעם היתה גדולה יותר. "המורד" היה שמה. השם צלצל נפלא. חשתי את עצמי כמנצח. השם אמר לי הרבה. כאן פגשתי לראשונה על הספון אחים שרידי שואה וסבל ואנשי מח"ל אשר באו לעזרת המולדת. נקשרנו לגורל אחד. אחים בדם עד לחוף מבטחים. מיד הצטרפנו לשורות העם ולמערכתיו [...]".

לצד ההעפלה הבלתי-לגאלית המאורגנת, שרובם היו צעירים חברי התנועה הציונית, היו גם יוזמות פרטיות של העפלת משפחות, שאורגנה כעסק פרטי. יזמים בעלי אינטרסים כלכליים לשם רווחים כספיים, ניצלו את שאיפתם של הרבים מיהודי לוב לעלות לארץ, החלו לארגן בתשלום מלא ספינות רעועות להסעת מעפילים מחופי לוב לחופי איטליה. המצטרפים הרבים, שמספרם נאמד בכשבע מאות מעפילים סבלו מתלאות קשות: התנאים בספינות היו קשים וללא אמצעי בטיחות; הועמסו אנשים רבים הרבה מעל יכולת קיבולן של הספינות; מארגני המסע הפרטיים לא טרחו לדווח לנציגי המוסד לעליה ב' באיטליה על שיגור הספינות, והמעפילים הופקרו על חופי סיציליה אובדי עצות. ורק כאשר היה נודע על בואם, לשליחי ההעפלה מלוב, ששהו באיטליה, היו אלה באים לקראתם ומנסים לעזור להם ככל יכולתם, על מנת להעלותם לארץ.

על ההעפלה בלתי מאורגנת זו מספרים כ. אדאדי וצ. פדלון:⁽⁶⁶⁾

"התלהבותם של המונים בערי לוב לעלות לארץ וחוסר האפשרות להשיג ויזות למשפחות שלמות, יצרו 'שוק שחור' בהעפלה. בודדים פתחו משרדים חשאיים להעלאת יהודים מטריפולי ביציאה בלתי לגאלית. הם הצליחו לשלוח כמה אניות עם משפחות שלמות על נשיהם וטפם. את התלאות שסבלו משפחות אלה קשה לתאר [...]."

נוסף על סבל היציאה, עולים שהוסעו על ידי שוכרי אוניות סבלו לא יתואר גם במשך הנסיעה וגם לאחריה. באוניות אלה לא היו התנאים המינימאליים ביותר של סניטציה. לא היו כמובן לא סירות הצלה ולא חגורות, הצפיפות היתה איומה, לרוב לא היו באוניות אפילו מקומות ישיבה במספר מספיק, שלא לדבר על מקומות שינה. והרי כאן מדובר לא בצעירים בלבד אלא משפחות שלמות שכללו נשים וטף, זקנים, חולים ותשושים, (אחת נפטרה בדרך לרומא).

שוכרי האוניות לא דאגו להודיע למרכז הפליטים באיטליה על יציאת האוניות. וכך באין כתובת מסוימת וברורה לרבי החובלים לאן הם צריכים להוריד את 'מטענם', זרקו אותם בחוף 'פאקיני' – מחוז סיראקוזה בסיציליה על יד כפר דייגים איטלקיים [...] מיד עם התקבל הידיעה על בואם של העולים, ירדנו מרומא ולאחר הסידורים עם השלטונות האיטלקיים הסענו אותם צפונה לרומא למחנות העליה של המרכז לגולה. שם דאגו להם בכל מכל כל. רוב הנוער נשלח מיד ארצה בדרך האויר, לפעמים שעות מספר לאחר הגיעם למחנות [...]."

נתיב נוסף ליציאת יהודים מלוב היה דרך תוניסיה לצרפת (או לאלג'יריה), ומשם לארץ-ישראל. המעבר מלוב לתוניסיה התבצע בשתי דרכים – בהפלגה חשאית בסירות ובספינות זעירות, בתרגילי התחמקות מספינות פטרול בריטיות; בחציית המדבר באורחות מבריחי גבולות, בתרגילי התחמקות מהמשמרות הבריטיים (לוב) והמשמרות הצרפתיים (תוניסיה). צעירים יהודים היו מתחפשים לערבים, ובאמצעות מורי דרך ערבים, שנשכרו לכך היו מבריחים בחשכת ליל את הגבול המדברי בין לוב לתוניסיה סמוך לעיירות הספר זוארה (לוב) ובנגרדאן (תוניסיה).⁽⁶⁷⁾

על חווית ההעפלה דרך תוניסיה, מספר אחד המעפילים, חיים נעים:⁽⁶⁸⁾

"כארבעים יום לפני המועד כבר קבענו את תאריך היציאה, וצפינו ליום זה בקוצר רוח. בחשאי ארזנו כל אחד מזוודה קטנה עם חפצים אישיים מעטים והפקדנו אותם בבית אחד החברים. בערב היציאה ערכנו מסיבה קטנה, שנמשכה כל הלילה כי מי יכול לעצום עין בלילה גורלי זה! תחנתנו הראשונה היתה העיר זוארה, בקרבת הגבול, אליה הגענו מטריפולי באוטובוס בשעה 5 אחה"צ. שם פגשנו עם מבריחי הגבול הערבים, וערכנו אתם את הסדורים האחרונים.

בחצות הלילה התחפשנו לערבים, וברגלים יחפות יצאנו לדרך-לא דרך, בין גבעות וטרשים. השבילים היו זרועים אבני סלעים וגבישי מלח שפצעו את כפות רגלינו שלא הסכינו לכך והקשו עלינו

מאד את ההליכה. בתנאים אלה צעדנו שני ימים ושלושה לילות עד הגיענו לבנגרדן, העיר הראשונה בגבול התוניסאי.

מקום המפגש נקבע בבית הכנסת במקום, שם חכינו למכונית משא שהיתה צריכה להעבירנו לגאבס. סוף סוף הגיעה המכונית, שהיתה עמוסה כבשים. נצטוונו לשכב בין רגלי הצאן ולהסתתר שם מעיני השוטרים.

[...] והמשכנו דרכנו לגאבס. בעיר זו התקשרנו עם הנדיב מר בראמלי ויקטור, אשר דאג להסדיר לנו את המשך הנסיעה. עלינו על אוטו אחר, הערימו עלינו כל מיני סחורות וכסו את הכל בברזנטים וכך יכולנו לעבור בשלום את מרכז המשטרה עד לעיר ספאקס.

כאן נפגשנו עם איש אחד הנודע בכינויו 'מוריס זינה' שעזר לנו להגיע לתוניס ברכבת. בתוניס חכה לנו מר כהן יוסף שלווה אותנו למקום המפגש. שם חכו לנו אחדים מנכבדי הקהל אשר דאגו לנו לשיכון זמני וכלכלה. [...]

המעפילים הרבים מלוב לתוניסיה, הנאמדים במאות רבות, נקלטו בורעות פתוחות ע"י יהודי תוניסיה, שסייעו להם רבות במשך כל זמן שהייתם במקום. יהודי תוניסיה ראו בסיוע למעפילים מלוב מבצע של הצלת אחים במצוקה, דאגו לשיכונם ולכלכלתם, שחררו רבים מבין אלו שנעצרו, הסתירו אותם או סידרו להם אשורי שהייה זמניים, עד הברחתם או העברתם לצרפת או לאיטליה.⁽⁶⁹⁾

על קליטת המעפילים בתוניסיה והסיוע שהוגש להם, מספר ויקטור בראמלי:⁽⁷⁰⁾

"בראשית מלחמת העולם השנייה הוגליתי מטריפולי לתוניס, ע"י השלטונות האיטלקיים, בהיותי נתין צרפתי. שם, ברוך ה' עשיתי חיל ועליתי בסולם ההצלחה.

בתחילת שנת 49, נפטר הגאון הרב קטורזה זיע"א, ראב"ד של קהלת תוניס, ואני צעדתי דומם בין ההמון הרב המתאבל, והנה לפתע הבחנתי בשלושה בחורים, שהכרת פניהם ענתה בהם שאינם מבני המקום: בגדיהם היו מרופטים, פניהם היו עייפים ועיניהם נפוחות ואדומות מנדודי שינה ובקושי הם שרכו את רגליהם אחרי ההלויה. חוש פנימי אלצני להתקרב אליהם על מנת לקשור אתם שיחה ולהכירם. והנה שמעתי ששוחחו ביניהם בשפה עברית, אך ביטוי הירי הטריפולטני האופייני גילה לי את מוצאם; הרי לפני בחורים מעיר מולדתי, הזקוקים ודאי לעזרה, ומיד קשרתי אתם שיחה חרישית שבה גילו לי שהגיעו לכאן בדרך המדבר ובצורה בלתי ליגלית ופניהם מועדות למרסיל, מקום רכז העליה לארץ, ספרו לי שהם אחד עשר איש, ביניהם שתי צעירות. חבריהם הסתתרו בגן ציבורי ואותם שלחו לגוש בעיר ולמצא קשר עם מי שהוא מטובי העדה שיעמוד לימינם ויסעדם להמשיך את דרכם הלאה. הם הגיעו עם שחר לתוניס, אך מפאת האבל על הרב שנפטר לא מצאו הזדמנות לגשת להדבר עם מי שהוא.

אני הרגעתי אותם: נפלתם בידיים נאמנות! ביתי פתוח לפניכם לרוחה וכל מחסורכם עלי.

מסרתי להם את כתובת ביתי, ובקשתים להכנס שם ולחכות לי יחד עם חבריהם עד שאחזור מההלויה. מיד טלפנתי לאשתי והודעתי לה מה לעשות. ואכן, בבואי הביתה, מצאתי את כולם, רחוצים ומסורקים, מסובים לשלחן שערכה לכבודם רעיתי ועליו מכל טוב.

תוך כדי סעודה סיכמנו כמה ענינים חשובים. הוחלט, ראשית כל, שביתי יהיה מקום ריכוז להם ולכל המעפילים שיבואו אחריהם מטריפולי. דאגתי למקום לינה בשבילם ולכלכלתם עד היום שבו יוכלו להמשיך דרכם למרסיל. בקשתי מהם לבל ינסו לעבור בדרך לא חוקית למרסיל, כי אני אדאג להוציא להם דרכונים ולא יסבלו עוד כדרך שסבלו עד הגיעם הנה. יכולתי להבטיח זאת בהסתמך על קשרי המצוינים עם אנשי הרשות ואפילו עם הביי, מושל תוניס בעצמו. [...]

למחרת נודע לי על קבוצה שניה שהגיעה, וגם אותם צרפתי לראשונים. אותו יום טלפן אלי שותפי מבנגרדן, העיר שעל הגבול לובי-תוניסאי, שמשטרת הגבול הצרפתית עצרה עשרות בחורים ובחורות מהמעפילים מטריפולי, ובקשני למצא דרך לשחררם. הבטחתי לו לעשות כל אשר ביכולתי. ובינתיים צוייתי לספק להם על חשבוני כל מה שחסר להם בהיותם במעצר, כולל בגדים ונעלים, והעקר בקשתיו לעודדם ולהודיע להם כי יש מי שדואג לשחרורם בזמן הקרוב ביותר.

עזבתי את כל עסקי הפרטיים, והחלתי בחפוש דרכים לשחרור העצורים האלה, ביחוד כשנודע לי שהשוטרים שם מציקים להם ומענים אותם. [...]

פניתי לעתונאי היהודי מר שיראז מאטו, יהודי יקר ונאמן. [...]

נסענו יחד לקצין העיר, הגני מונץ, גם הוא קצין מצרפת, וקבלנו ממנו מכתב לקצין המשטרה בבנגרדן. היתה כבר השעה שש בערב ובכל זאת החלטתי לנסוע אותו לילה לבנגרדן. חגרתי את שני האקדחים, שהחזקתי ברשיון, והחלתי בנסיעה מהירה שנמשכה כל הלילה. לפנות בוקר הגעתי לבנגרדן ופניתי ישר לבנין המשטרה. מה נדהמתי לראות את הבחורים והבחורות נתונים תחת כיפת השמים, בחצר בית המשטרה, כשהם רעבים ורועדים מקור בליל טבת הקר. שוחחתי אתם והרגעתי אותם קצת. [...]

בינתיים בא קצין המשטרה למשרדו, ובקראו את המכתב שמסרתי לו, צוה לשחרר מיד את כל הבחורים וכך שמחים וצוהלים הלכנו כולנו לבית הכנסת. [...]

לאחר מכן התחלתי לטפל בהעברת הבחורים הנמצאים כבר במקום לתוניס. אחד מבני הקהילה בבנגרדן, יהודי אמיד בעל חברת מכוניות משא, ספק לנו שלוש מכוניות, כי נודע לי שבעיר מדנין נעצרו עוד 32 בחורים, וכמספר הזה גם בזרזיס. חזרתי לקצין המשטרה ובקשתי ממנו שימסור לי בחזרה את המכתב מהגני מונץ שנתתי לו בכדי שאשתמש בו לשחרור העצורים במדנין ובזרזיס, או שידאג הוא לשחרורם. הוא נענה לבקשתי ושלח אתי מפקח ושלשה שוטרים עם הוראה בכתב לשחרר ולמסור לי את המעפילים העצורים. [...]

השעה היתה כבר מאוחרת בלילה, והיה קשה לי למצא מקום לינה לכולם. אך תיכף נזכרתי שישנו במקום בנין ביה"ס אליאנס. נגשנו לשם ואיך שהוא הסתדרו המעפילים ללון בלילה ההוא. גם מאכל ומשקה הוכן עבורם אותו לילה במטבח ביה"ס, מחומרי המזון שבמחסן. הגעתי לתוניס עם מאה בחורים ובחורות והשתדלתי לדאוג לכל מחסורם, משך כל זמן שהותם בתוניס, עד שהמשיכו בדרךם הלאה למרסיל קבוצה אחרי קבוצה. [...]

בגלל ריבוי המעפילים מלוב לתוניסיה, הם נאלצו לעתים להמתין זמן רב עד שיגיע תורם להפלטתם למרסיי בדרום צרפת או העברתם לספינות המעפילים באלג'יר. בתקופת ההמתנה הם שולבו בחיי הקהילה ובפעילות תנועת "תורה ועבודה" ואף עברו אימונים בנשק. אולם ככל שהמעפילים מלוב הלכו והתרבו, התעצמו הקשיים הכלכליים לאחזקתם והצטמצמו האפשרויות להעברתם לצרפת, וחלקם נאלץ לשוב ללוב. בד-בבד, התגברו הלחצים של השלטונות הבריטיים והצרפתיים על ועדי הקהילות היהודיות בטרופולי ובתוניס להפסיק את ההעפלה הבלתי-לגאלית מלוב לתוניסיה. בשל לחצים אלו ובשל המצב הקשה, שנקלעו אליו חלק מהמעפילים, נאלץ נשיא הקהילה בטרופולי לצאת לתוניסיה לטפל בהחזרת חלק מן הצעירים ללוב.⁽⁷¹⁾

עם קום מדינת ישראל, במאי 1948, נקטו השלטונות הבריטיים של לוב מדיניות נוקשה של צמצום דרסטי במספר אישורי היציאה של יהודים, והחמירו את הביקורות על היציאה והבריחה של המעפילים. כל זאת מחשש, שהיוצאים והמעפילים מלוב יצטרפו ללוחמים על עצמאות ישראל. מאידך, דווקא הכרזת המדינה הגבירה את רצון היציאה של צעירים מלוב על מנת להצטרף לצה"ל ולטוול חלק במלחמת השחרור. רבים עשו מאמצים חוקיים ובלתי חוקיים לממש את שאיפתם לעלות למדינת-ישראל. גם פרעות יוני 1948 הגבירו שאיפה זו.

מעקב אחר מספר העולים והמעפילים מלוב מראה: עד מלחה"ע השניה עלו בין 500 ל-1000 יהודים, שרובם עלו בגלי העלייה בשליש הראשון של שנות ה-20 ובשנות ה-30 עם החלת "חוקי השבת", "חוקי הגזע" והתגברות האנטישמיות בלוב;⁽⁷²⁾ במהלך מלחה"ע השניה ולאחריה עד פרוץ פרעות נובמבר 1945 עלו כ-500 יהודים, רובם בהעפלה בלתי-לגאלית בסיועם של החיילים הארצישראליים, ומיעוטם בסרטיפיקטים רשמיים; אחרי פרעות 1945 ובעקבותיהן,⁽⁷³⁾ עלו 1,700 יהודים (בעיקר במחצית השניה של 1946), רובם העפילו בהעפלה בלתי-לגאלית; בין ינואר 1947 למאי 1948 הצליחו להעפיל כ-700 יהודים נוספים; מאז קום המדינה במאי 1948 ועד לדצמבר 1948 יצאו מלוב באופן בלתי-לגאלי 1,100 יהודים ועלו לארץ במבצעי העלייה הגדולה מאירופה; מינואר 1949 ועד תחילת העלייה הגדולה מלוב באפריל 1949 עלו יותר מ-1250 יהודים, חלקם במהלך חודש ינואר באופן בלתי-לגאלי וחלקם במהלך החודשים פברואר, מרץ ואפריל באופן לגאלי, דרך איטליה, עם מתן היתרי העלייה.

סך כל המעפילים בגלי ההעפלה הבלתי-לגאלית הגדולים, בתקופה קצרה של שנתיים וחצי בין אמצע 1946 וסוף 1948, היה כ-3,500 מעפילים, המהווים כ-10% מכלל קהילות יהודי לוב. תופעה מדהימה ומרנינה, שיעור כה גבוה של מעפילים מכלל האוכלוסייה היהודית לא היה לו אח ורע בכל

קהילות ישראל, והוא מבליט את ייחודם של בני קהילות לוב. יחוד הבא לידי ביטוי בכל עוצמתו, בכמותה היחסית של העלייה הגדולה, כאשר רוב יהודי לוב עלו בהמוניהם לארץ.

לסיוע והכוונה, נא לפנות להיסטוריון יעקב חגיג-לילוף, מנהל המכון ללימודים ולמחקר יהדות לוב, במרכז מורשת יהודי לוב רח' הדדי 4 אור-יהודה, ת.ד. 682, טל': 03-5336268 פקס : 03-5333456 או לטלפקס : 08-6418267; נייד : 054-5680215; דואר אלקטרוני : liluf2000@walla.com; רח' עמרי 17, באר-שבע – 84465.